دانشگاه گنبد کاووس
نشریه "حفاظت زیست بوم گیاهان"
دوره سوم، شماره ششم، بهار و تابستان ۹۴
http://pec.gonbad.ac.ir

مطالعه فلوریستیک، شکل زیستی و انتشار جغرافیایی گیاهان دارویی در زیست‌بوم‌های طبیعی شیروان

قربانعلی رسام*، آرمین مشایخان
گروه تولیدات گیاهی، مجتمع آموزش عالی شیروان
تاریخ دریافت: ۱۳۹۳/۰۴/۲۶ ؛ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۳/۰۹/۲۲

چکیده

بررسی و معرفی فلور در هر منطقه به‌لحاظ شناخت تنوع زیستی و مدیریت منابع طبیعی اهمیت دارد. بدین‌منظور در تحقیق حاضر، شکل زیستی و انتشار جغرافیایی گیاهان دارویی زیست‌بوم‌های طبیعی شیروان بررسی و معرفی شده است. نتایج نشان نشان داد که در مجموع تعداد ۱۲۵ گونه گیاه دارویی در ۱۰۰ جنس، و ۳۳ تیره گیاهی در منطقه رویش دارند. تیره‌های Lamiaceae با ۲۰ گونه، Asteraceae با ۱۵ گونه و Papilionaceae با ۱۱ گونه بزرگترین تیره‌های گیاهی منطقه هستند. شکل‌های زیستی منطقه شامل ۴۸/۸ درصد همی‌کریپتوفیت‌ها، ۲۳/۲ درصد تروفیت‌ها، ۱۰/۴ درصد کامفیت‌ها، ۹/۶ درصد ژئوفیت‌ها و ۸ درصدفانروفیت‌ها هستند. بیشترین پراکنش جغرافیایی با ۶۵/۶ درصد به‌ناحیه ایران-تورانی اختصاص داشت. همچنین،تعداد ۲۰ گونه دارویی بومزاد و ۴۱ گونه دارویِ در معرض تهدید در منطقه شناسایی گردید. به‌طور کلی فلور منطقه مورد مطالعه غنی از گیاهان دارویی است که اهلی کردن آنها غلاوه بر بازدهی اقتصادی، کاهش فشار بهره‌برداری از مراتع را به‌دنبال دارد.

واژه‌های کلیدی: **شکل زیستی، شیروان، گیاه دارویی، فلور.**

*نویسنده مسئول: rassammf@yahoo.com

[Downloaded from pec.gonbad.ac.ir on 2026-10-08]

مقدمه

ایران با تنوع زیاد در شـرایط توپوگرافی، زمین شناختی و اقلیمی یکی از مناطق مهم تنوع گونه‌ای و گونه‌زایی گیاهان به‌شـمار می‌رود (Mesdaghi, 2004). تعداد گونه‌های گیاهی شناسایی شده کشور بالغ بر ۸۰۰۰ گونه است که حدود ۱۸۰۰ گونه نیز بومزاد ایران می‌باشد (Jalili and Jamzad, 1999). غنای رسـتنی‌هـای کشـور تنها به‌تعدد گونه‌ها محدود نمی‌شـود بلکه به‌لحاظ کیفی نیز از اهمیت ویژه‌ای برخوردار اسـت. بخش مهمی از این برتری کیفی به‌واسـطه رستنی‌هایی است که گیاهان دارویی نامیده می‌شـوند. طبق تعریف به‌گیاهی که به‌طور مسـتقیم یا غیرمستقیم تمام یا اجزایی از آن به‌صورت تازه یا خشـک شـده و یا مواد مؤثره اسـتخراجی از آن به‌منظور اثرات بهداشـتی، پیشـگیری و درمانی در بدن انسـان، حیوانات و دیگر گیاهان به‌کار رود، گیاه دارویی گفته می‌شـود. وجود حداقل ۱۵۰۰ گونه دارویی در فلور ایران محرز شـده اسـت (Sefidkon, 2008). فلور به‌فهرسـت گونه‌های گیاهی هر منطقه اطلاق می‌شـود. فلور هر ناحیه نتیجه واکنش‌های جامعه زیستی در برابر شرایط محیط کنونی و تکامل گیاهان در دوران گذشـته اسـت (Abbasi *et al*., 2012). از طرفی، پوشش گیاهی مناطق می‌تواند بازتاب‌دهنده کارکرد عوامل بوم‌شناختی باشد.

بررسـی و معرفی فلور هر منطقه به‌لحاظ شناخت تنوع زیستی و مدیریت منابع طبیعی اهمیت دارد. (Yosefi, 2008). امکان دسترسی به‌گونه‌های خاص در محل و زمان معین، تعیین پتانسیل و قابلیت‌های رویشـی منطقه، امکان افزایش غنا و تراکم گونه‌های منطقه، شـناسـایی گونه‌های مقاوم، مهاجم و در معرض انقراض، کمک به‌تعیین پوشش گیاهی کشور، امکان دستیابی به‌گونه یا گونه‌های جدید گیاهی و شناسایی عوامل تخریب رستنی‌های منطقه از دیگر دلایل ارزیابی‌های فلوریستیک است (Ghollassi *et al*., 2006). در مطالعات فلورسـتیک تعیین شـکل زیسـتی گیاهان به‌درک روابط گیاه با محیط کمک زیادی می‌کند؛ زیرا شـکل زیسـتی بیانگر میزان سـازگاری گیاه با محیط زیست آن است (Vaseghi *et al*., 2008). طیف زیسـتی رانکایر از رایج ترین روش‌های طبقه بندی اشکال زیستی به‌شمار می رود که مبتنی بر موقعیت و نحوه حفاظت جوانه‌های گیاه در فصل نامساعد است.

تاکنون اغلب مطالعات فلورستیک به‌معرفی فلور کامل مناطق کشور پرداخته‌اند (Ghollassi *et al*., 2006; Vaseghi *et al*., 2008; Abbasi *et al*., 2012; Amiri and Jabbarzadeh, 2010; Yosefi, 2008). برخی مطالعات نیز ارزیابی فلورستیک گروه‌های گیاهی خاص را مد نظر قرار داده‌اند. برای مثال صادقی و برجیان (Sadeghi and Borjian, 2010) گیاهان دارویی منطقه چشـمه انجیر شـیراز، هوشـیدری (Hooshidari, 2009) گیاهان دارویی اسـتان کردسـتان، باقری و همکاران (Bagheri *et al*., 2007) گیاهان اسـانس‌دار اسـتان قم، میرداوودی و باباخانلو (Mirdavoodi and Babakhanlo, 2008) گیاهان دارویی اسـتان مرکزی، زارع زاده و همکاران (Zarezade *et al*., 2007) گیاهان اسـانس‌دار اسـتان یزد،

[Downloaded from pec.gonbad.ac.ir on 2026-10-08]

آیدانی و همکاران (Aydani *et al.*, 2008) گیاهان دارویی منطقه درکش در استان خراسان شمالی، اکبری‌نیا و همکاران (Akbarinia *et al.*, 2008) گیاهان دارویی استان قزوین و کریمیان (Karimian, 2007) گیاهان دارویی، معطر، مرتعی و نادر مناطق حفاظت شده کالمند بهادارن و کوه بافق استان یزد را معرفی کردند. از آنجا که تاکنون مطالعه جامعی در خصوص گیاهان دارویی منطقه شیروان به‌نشده است، این مطالعه با هدف معرفی فلور، شکل زیستی و انتشار جغرافیایی گیاهان دارویی منطقه به‌انجام رسید.

مواد و روش‌ها

این مطالعه در محدوده‌ای به‌وسعت تقریبی ۴۰۰۰۰ هکتار و به‌مختصات جغرافیایی ´۳ °۳۷ تا ´۶۵ °۳۷ عرض شمالی و ´۱۸ °۵۷ تا ´۲۰ °۵۸ طول شرقی در شهرستان شیروان واقع در شرق استان خراسان شمالی انجام شد (شکل ۱).

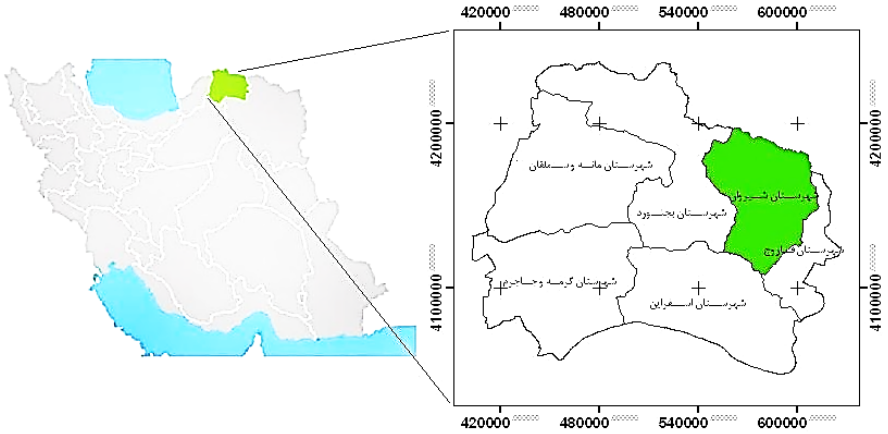

شکل ۱- موقعیت جغرافیایی منطقه شیروان در نقشه ایران و استان خراسان شمالی

با توجه به‌منحنی هم باران که از اطلاعات درازمدت ایستگاه هواشناسی شیروان به‌دست آمده است و متوسط بارندگی سالانه ۲۱۹ میلی‌متر بوده که بیشترین مقدار آن مربوط به‌فصل زمستان است (شکل ۲). در این منطقه ۷ ماه خشک وجود دارد که از اوایل اردیبهشت ماه شروع شده و تا اواخر آبان ماه ادامه دارد. متوسط درجه حرارت سالانه ۱۳/۷۸ درجه سانتی‌گراد و متوسط ارتفاع از سطح دریا ۱۱۶۰متر است. اقلیم منطقه براساس روش دومارتن خشک، براساس روش آمبرژه خشک سرد و براساس روش دکتر کریمی نیمه خشک با تابستان گرم و زمستان بسیار سرد است.

[Downloaded from pec.gonbad.ac.ir on 2026-10-08]

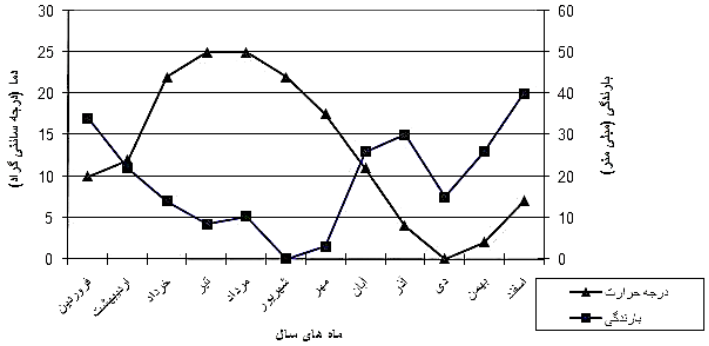

شکل ۲- منحنی آمبروترمیک منطقه شیروان

نمونه‌های گیاهی با مراجعه مکرر مورد نظر در فاصله زمانی اسفند تا مهرماه سال‌های ۱۳۸۹ تا ۱۳۹۱ به‌روش پیمایش زمینی جمع شد (Mesdaghi, 2002). نمونه‌ها بعد از جمع‌آوری خشک و پرس شدند و سپس با استفاده از فلور ایرانیکا (Rechinger, 1963-2001)، فلور ایران (Asadi *et al*.,1990-2002)، فلور رنگی ایران (Ghahraman,1978-2001) و فرهنگ نام‌های گیاهان ایران (Mozaffarian, 2010) شناسایی گردیدند. شکل زیستی گیاهان با استفاده از روش رانکایر (Raunkiaer, 1934) تعیین شد. در این روش، گیاهان براساس موقعیت جوانه‌های احیاکننده حیات به‌پنج گروه فانروفیت‌ها، کامفیت‌ها، کریتوفیت‌ها، همی‌کریتوفیت‌ها و تروفیت‌ها تقسیم می‌شوند. پراکنش جغرافیایی گیاهان ثبت شده منطقه بر اساس گروه‌بندی جغرافیایی نواحی رویشی ایران انجام گرفت (Takhtajan, 1986; Zohary, 1973). تعیین گونه‌های بومزاد و وضعیت حفاظتی گیاهان با استفاده از معیارهای گروه‌بندی سازمان بین المللی حفاظت از طبیعت (IUCN) در روش جلیلی و جمزاد (Jalili and Jamzad, 1999) و نیز گزارش‌های اداره کل منابع طبیعی خراسان شمالی انجام شد. مطابق این روش،گیاهان در یکی از طبقات در حال انقراض، آسیب پذیر، در خطر و کمبود داده (گونه‌هایی که از وضعیت آنها اطلاعات زیادی در دسترس نیست) قرار می‌گیرند. خواص دارویی و اندام‌های مورد استفاده گیاهان با استفاده از منابع معتبر علمی (Mirheydar, 1994; Zargari, 1991) و تجربیات افراد محلی تعیین شد.

نتایج

در مجموع تعداد ۱۲۵ گونه دارویی از سطح عرصه‌های طبیعی شهرستان جمع شد (جدول ۱). گونه‌ها بین ۱۰۰ جنس و ۳۳ تیره گیاهی توزیع شده‌اند. از مجموع گونه‌های شناسایی شده تعداد دو گونه (۱/۶ درصد) به‌بازدانگان، پنج گونه به‌نهاندانگان تک لپه (۴ درصد) و ۱۱۸ گونه به‌نهاندانگان دولپه

[Downloaded from pec.gonbad.ac.ir on 2026-10-08]

(۹۴/۴ درصد) تعلق داشت. تیره‌های Lamiaceae با ۲۰ گونه (۱۶ درصد)، Asteraceae با ۱۵ گونه (۱۲ درصد)، Papilionaceae با ۱۱ گونه (۸/۸ درصد) و Apiaceae و Rosaceae هر یک با هفت گونه (۵/۶ درصد) بیشترین غنای گونه را در منطقه دارا بودند (شکل ۳). جنس‌های *Artimisia*، *Acantophyllum*، *Chenopodium*، *Hypericum*، *Stachys* و *Astragalus* نیز هر یک با سه گونه غنی‌ترین جنس‌های گیاهی را تشکیل دادند.

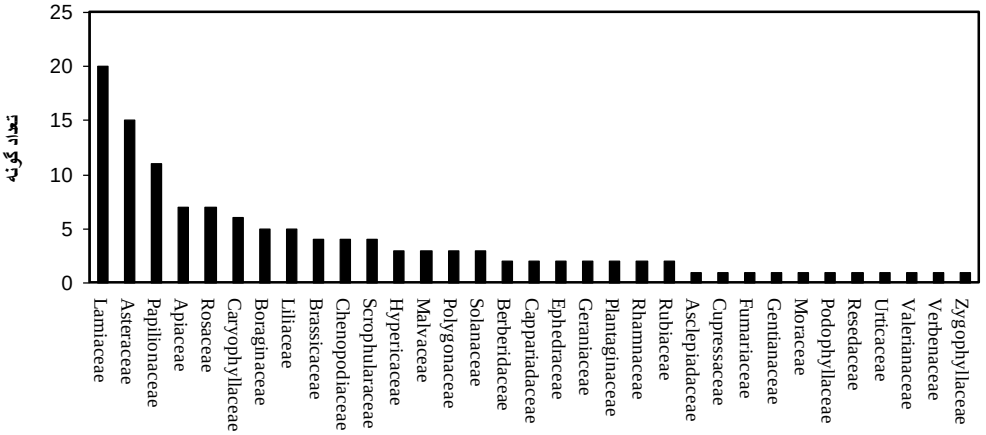

شکل ۳- تعداد گونه‌های دارویی هر تیره گیاهی در منطقه شیروان

جدول ۱- فهرست، شکل زیستی، ناحیه رویشی و خواص درمانی گیاهان دارویی منطقه شیروان

نام علمی	شکل زیستی	انتشار جغرافیایی	خواص درمانی	نام فارسی
Apiaceae				
Ammi majus	Th	IT	مدر، ضد نفخ و مقوی	خلال دندان
Bunium persicum	Ge	IT	افزاینده شیر، رفع سوءهاضمه	زیره کوهی
**Bunium wolffi*	Ge	IT	افزاینده شیر، رفع سوءهاضمه	زیره
Conium macalatum	He	PL	ضد تومور	شوکران
Dacus carota	Th	IT	مدر، سلامت پوست	زردک
Falcaria vulgare	He	PL	مقوی معد، ضدنفخ	غاز یاغی
**Ferula gommusa*	Ge	IT	ضد انگل، رفع دل پیچه	باریجه
Asclepiadaceae				
Vincetoxicum pumilum	He	IT	قی‌آور و معرق	گل قبر آرا
Asteraceae				
Achillea biberstiana	He	IT	رفع خونریزی، ناراحتی‌های سینه	بومادران زرد

[Downloaded from pec.gonbad.ac.ir on 2026-10-08]

Achillea willhelmsi	He	IT	رفع خونریزی	بومادران
Artemisia aucheri	Ch	IT-ES	اشتهاآور،ضد انگل	درمنه
Artemisia ciniformis	He	IT	اشتهاآور،ضد انگل	درمنه
Artemisia kopetdaghensis	He	IT	اشتهاآور،ضد انگل	درمنه
Carthamus oxyacantha	Th	IT	قاعده‌آور، تب بر	گلرنگ وحشی
Centaurea depressa	Th	IT	مقوق معده، تب بر	گل گندم
Centaurea bruguierana	Th	IT	مقوق معده، تب بر	گل گندم
Cichorium intybus	He	PL	تصفیه کننده خون، مدر	کاسنی
**Cousinia recurvata*	He	IT	رفع دل پیچه، درمان شکستگی‌ها	هزار خار
Eupatorium cannabinum	He	IT-ES	اشتهاآور، رفع کننده النهابات	غافث کنف
**Jurinea monocephala*	He	IT	مقوی و مدر	سوگند
**Scorzonera stenocephala*	He	IT	رفع سوءهاضمه	شنگ اسبی
Tussilago farfara	Ge	IT-ES	خلط‌آور، رفع برونشیت	پای خر
Xanthium spinosum	Th	COSM	مدر، التیام‌دهنده	زردینه
Berberidaceae				
Berberis integerrima	Ph	IT	تصیفه‌کننده خون و تقویت لثه	زرشک
**Berberis khorasanica*	Ph	IT	تصیفه کننده خون و مسهل	زرشک
Boraginaceae			مقوی، آرم بخش، ملین	
Anchusa italica	He	IT-ES	مقوی، آرم بخش، ملین	افعی گیاه
Arnebia decumbens	Th	IT-SS	ملین و مدر	گل عسلی
Echium italicum	He	IT	افزاینده فشار خون، آرم بخش	گاوزبان
**Mattiastrum gorganicum*	He	IT	ضد نفخ، مقوی	-
**Onosma kotschyi*	He	IT	آرام بخش	زنگوله‌ای
Brassicaceae				
**Alyssum persicum*	Th	IT	رفع دردهای سینه و گلو	قدومه
Capsella bursa-pasturis	Th	COSM	منعقدکننده خون، قابض	کیسه کشیش
**Isatis gauba*	He	IT	رفع‌کننده التهاب	وسمه
Sisymbrium sophia	Th	IT	ملین، رفع تشنگی و عطش، تب بر	خاکشیر
Cappariadaceae				
Capparis spinosa	Ch	SCO	مقوی و مدر	علف مار
Cleome coluteoides	He	IT	ضد انگل	علف مار بادکنکی

[Downloaded from pec.gonbad.ac.ir on 2026-10-08]

Caryophyllaceae				
Acantophyllum glandulosum	Ch	IT	مسهل، ملین	چوبک
**Acantophyllum andersenii*	Ch	IT	مسهل، ملین	چوبک
Acantophyllum sordidum	Ch	IT	مسهل، ملین	چوبک
Dianthus orientalis	He	IT	آرام کننده دردهای موضعی	میخک
Gypsophila bicolor	He	IT	مسهل	گچ دوست
Herniaria hirsuta	Th	IT-M-SS	ضدکرم‌های روده‌ای	علف فتق
Chenopodiaceae				
Chenopodium album	Th	COS	مدر، ملین	سلمک
Chenopodium ambrosoides	Th	ES,M	ضد انگل	سلمک
Chenopodium botrys	Th	PL	ضدتشنج، خلط‌آور	سلمک
Seidlitzia rosmarinus	Th	IT-SS	ضدانگل و ضدعفونی‌کننده	اشنان
Cupressaceae				
Juniperus excelsa	Ph	IT,M	منعقد کننده خون	ارس
Ephedraceae				
Ephedra procera	Ch	IT,SS	رفع آسم	ریش بز
Ephedra intermedia	Ch	IT	رفع آسم	ریش بز
Fumariaceae				
**Fumaria vaillantii*	Th	IT	معرق، تصفیه‌کننده خون، صفرابر	شاهتره
Gentianaceae				
Gentiana olivieri	Th	IT	اشتهاآور، تب‌بر	گل سپاس
Geraniaceae				
Granium kotschyi	Th	IT	رفع اسهال و کاهنده‌فشارخون	سوزن چوپان
Erodium cicutarium	Th	IT-ES-M	قابض و منعقد کننده خون	لک لکی
Hypericaceae				
Hypericum helianthemoides	He	IT	ضد میگرن و رفع افسردگی	گل راعی
Hypericum perforatum	He	IT	ضد میگرن و رفع افسردگی	گل راعی
Hypericum scabrum	He	IT	ضد میگرن و رفع افسردگی	گل راعی
Lamiaceae				
**Dracocephalum kotschyi*	He	IT-ES	رفع دل‌پیچه،آرام بخش،سردرد	بادرنجبویه
Drepanocaryum sewerzowii	Th	IT	رفه سوءهاضمه و سرفه	-
Eremostachys labiosa	He	IT	ضد نفخ، مقوی معده	سنبل بیابانی

[Downloaded from pec.gonbad.ac.ir on 2026-10-08]

Heminocrater elegans	Ch	IT	تب بر، نرم کننده	گل اروانه
Lamium amplexicaule	Th	PL	الیتام بخش، و نشاط آور	نعنا زیبا
Marrubium onisodom	He	IT	درمان بیماری‌های تنفسی	خانک
**Mentha longifolia*	Ge	PL	ضد نفخ،رفع دل پیچه،خلط‌آور	پونه
Nepeta ucrainica	Th	IT	ضد نفخ،رفع دل پیچه،خلط‌آور	پونه سای
Phlomis herba-venti	He	IT	خلط آور، ملین	گوش بره
Phlomis concellata	He	IT	خلط آور، ملین	گوش بره
Proveskia abrotanoriders	Ch	IT	ضد نفخ، رفع التهابات پوستی	گل کبوتر
Salvia chloroleuca	He	IT	التیام دهنده	مریم گلی
Salvia virgata	He	IT	تب‌بر،مقوی معده	مریم گلی
Stachys bizantica	He	ES	آرام بخش	سنبله ای
Stachys lavandulifolia	He	IT	رفع درد و ناراحتی‌های معده	سنبله ای
Stachys turcomanica	He	IT	رفع درد و ناراحتی‌های معده	سنبله ای
Teucrium polium	He	IT-M	ضد نفخ ،رفع سردرد	کلپوره
Thymus transcaspicus	Ch	IT	ضدعفونی کننده،ضد انگل	آویشن کوهی
Ziziphora clinipodoidiodes	Ch	IT	رفع تب و ضدعفونی کننده	برگ‌باریک
Ziziphora tenoir	Th	IT	رفع تب و ضدعفونی کننده	کاکوتی یکساله
Liliaceae				
Allium kopetdagaense	Ge	IT	رفع چربی و قندخون	سیر کوهی
Allium altissimum	Ge	IT	رفع چربی و قندخون	موسیر
Eremurus olgae	Ge	IT	مدر و رفع خارش	سریش طناز
Eremurus spectalilis	Ge	IT	ملین و مسهل	سریش تماشایی
Hyacinthus trancaspicus	Ge	IT	رفع التهاب	سنبل آسمانی
Malvaceae				
Althea sycophylla	Th	IT	نرم کننده مجاری تنفسی	ختمی
Malva neglecta	He	PL	نرم کننده مجاری تنفسی	پنیرک
Malva silvestrist	He	IT-ES-M	نرم کننده مجاری تنفسی	پنیرک
Moraceae				
Ficus caria	Ph	IT-M	رفع کننده زگیل، مقوی	انجیر
Papilionaceae				
Astragalus branchypetalus	Ch	IT	مسهل	گون
Astragalus homusus	He	IT	ضد نفخ	ناخنک
Astragalus kopetagi	He	IT	ملین و مقوی	گون
**Colutea gifana*	Ph	IT	رفع اسهال	دغدغک

[Downloaded from pec.gonbad.ac.ir on 2026-10-08]

Glycyrhizza glabra	He	IT	درمان زخم معده	شیرین بیان
Medicago sativa	He	IT,M,ES	چاق کننده، آرام بخش	یونجه
Melilotus officinalis	He	IT-ES-M	رفع بی خوابی،هضم کننده	یونجه زرد
Onobrychis kopetdaghensis	Th	IT	مدر، آرام بخش	اسپرس
Ononis spinosa	Ch	IT	اشتهاآور و ضد انگل	خارخر
Sophora pachycarpa	He	IT	اشنهاآور و مقوی معده	تلخ بیان
Trifolium pratense	He	IT-ES-M	نرم کننده	شبدر
Plantaginaceae				
Plantago lanceolata	He	IT-ES-M	ملین،تصفیه کننده خون و قابض	بارهنگ کبیر
Plantago major	He	SCO	ملین، تصفیه کننده خون و قابض	بارهنگ سر نیزه‌ای
Podophyllaceae				
Bongardia chrysogonum	Ge	IT-M	مقوی معده، رفع دل پیچه	سینه کپکی
Polygonaceae				
Polygonum hyrcanicum	Th	IT	قابض، مدر و التیام بخش	علف هفت بند
**Polygonum hercanicum*	He	IT	قابض، مدر و التیام بخش	علف هفت بند
Rumex acetosella	Th	PL	رفع سکسکه، نفخ	ترشک
Resedaceae				
Reseda luteola	He	IT-ES-M	دفع انگل	ورث
Rhamnaceae				
Paliurus spina-chirsti	Ph	IT-ES	دفع اسید اوریک خون، رفع اسهال	سیاه تلو
**Rhamnus pallasii*	Ph	IT,ES	مسهل، رفع جرب	سیاه توسه
Rosaceae				
Amygdalus scoparia	Ph	IT	نرم کننده و رفع خارش پوستی	بادام کوهی
**Ceracus chorassanica*	Ph	IT	اشنهاآور و مقوی	گیلاس کوهی
Cotoneaster suaris	Ph	IT	ضد زردی و یرقان در کودکان	شیر خشت
Cratagus turkestanica	Ph	IT	قابضو کاهش اضطراب	زالزالک
**Geum iranicum*	He	ES-M	مدر و مقوی	علف مبارک
**Potentilla nuda*	Ge	IT	درمان بیماری‌های پوستی	پنجه برگ
Rubus caesius	Ph	IT	رفع اسهال در کودکان	تمشک

[Downloaded from pec.gonbad.ac.ir on 2026-10-08]

				Rubiaceae
شیر پنیر	مدر، قابض و ضد تشنج	IT-M	He	*Gallium verum*
روناس	صفراآور، دفع سنگ‌های کلیه	IT	Ge	*Rubia tinctorum*
				Scrophulariaceae
بزچره	مدر و تب بر	IT	He	*Dotartia orientalis*
کتانی	رفع سوءهاضمه	IT	He	*Linaria albifrons*
گل میمونی	درمان بیماری‌های پوستی	IT	He	*Scrophularia canina*
کل ماهور	رفع اسهال و لاغرکننده	IT	He	*Verbascum sinuatum*
				Solanaceae
تاتوره	ضدتشنج، بازکننده مردمک چشم	SCO	Th	*Datura stramonium*
بنگ دانه	ضدتشنج، بازکننده مردمک چشم	IT-SS	Th	*Hyoscyamus pusillus*
تاجریزی	آرام کننده درد	COS	Th	*Solanum nigrum*
				Urticaceae
کزنه	مدر و رفع ناراحتی پروستات	IT-M	He	*Urtica dioica*
				Valerianaceae
علف کربه	آرامش‌بخش ورفع هیجان	IT	Th	*Valeriana turkestanica*
				Verbenaceae
شاهسپند	مقوی،رفع سردردهای عصبی	IT-M	He	*Verbena officinalis*
				Zygophyllaceae
اسپند	ضد عفونی کنندگی	IT-M-SS	He	*Peganum harmala*

شکل زیستی: C: کریپتوفیت، He: همی‌کریپتوفیت، Th: تروفیت، Ch: کامفیت، Ph: فانروفیت؛ ناحیه رویشی:IT: ایران-تورانی، ES: اروپا – سیبری، COSM: جهان شمول، SCO: نیمه جهان شمول، M: مدیترانه‌ای، SS: صحرا-سندی، PL: چندناحیه‌ای.

بررسی شکل زیستی گونه‌ها نشان داد که همی کریپتوفیت (۴۸/۸ درصد)، تروفیت (۲۳/۲ درصد)، کامفیت (۱۰/۴ درصد)، ژئوفیت (۹/۶ درصد) و فانروفیت (۸ درصد) به‌ترتیب فراوان ترین شکل زیستی گیاهان دارویی منطقه را شامل می‌شوند (شکل ۴).

[Downloaded from pec.gonbad.ac.ir on 2026-10-08]

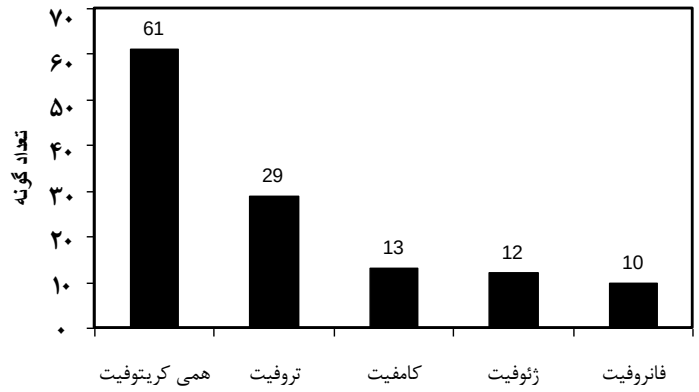

شکل ۳- شکل زیستی گونه‌های دارویی منطقه شیروان

از نظر انتشار جغرافیایی، ۶۵/۶ درصد گونه‌ها به‌ناحیه رویشی ایران –تورانی، ۶/۴ درصد به‌نواحی ایران–تورانی/ اروپا-سیبری، ۶/۴ درصد به‌نواحی ایران- تورانی/ اروپا-سیبری/ مدیترانه‌ای، ۵/۶ درصد به‌چند ناحیه‌ای، ۵/۶ درصد به‌نواحی ایران- تورانی/ مدیترانه ای، ۲/۴ درصد به‌جهان شمول، ۲/۴ درصد به‌نیمه‌جهان شمول، ۲/۴ درصد به‌نواحی ایران- تورانی / صحرا-سندی، ۱/۶ درصد به‌نواحی ایران- تورانی / مدیترانه‌ای/ صحرا-سندی و ۱/۶ درصد به‌نواحی اروپا-سیبری/ مدیترانه‌ای تعلق داشتند (شکل ۵).

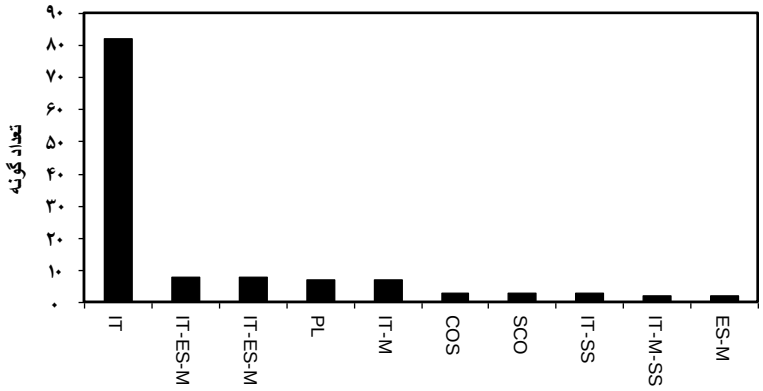

شکل ۵- انتشار جغرافیایی گونه‌های دارویی منطقه شیروان

از مجموع گیاهان دارویی شناسایی شده تعداد ۲۰ گونه جزء گونه‌های بومزاد ایران هستند (جدول ۱، گونه‌هایی که با علامت* مشخص شده‌اند). این گونه‌های بومزاد به۱۲ تیره گیاهی تعلق دارند و از این نظر فراوان‌ترین تیره Asteraceae و Rosaceae هر یک با سه گونه هستند. وضعیت حفاظتی

[Downloaded from pec.gonbad.ac.ir on 2026-10-08]

گونه‌های ثبت شـده نشـان داد بر اسـاس گروه‌بندی سـازمان بین المللی حفاظت از طبیعت (IUCN) حدود ۳۳ درصـد (۴۱ گونه) گیاهان دارویی منطقه در معرض تهدید هسـتند (جدول۲). بر این اسـاس ۱۴ گونه (۱۱/۲ درصـد) در گروه گیاهان آسـیب پذیر، ۲۲ گونه (۱۷/۶ درصـد) در گروه گیاهان نسـبتاً آسـیب پذیر و پنج گونه (۴ درصـد) در گروه گیاهانی قرار دارند که اطلاعات کافی از شـرایط آنها در دسـترس نیسـت. بیشترین فراوانی گونه‌های تهدید شده به‌ترتیب به‌تیره‌های Asteraceae با شش گونه، Lamiaceae و Papilionaceae هریک با پنج گونه و Liliaceae با چهار گونه تعلق داشت.

جدول ۲- فهرست گیاهان دارویی در معرض تهدید بر اساس طبقه بندی IUCN.

وضعیت گونه	گونه
EN	-
VU	*Bunium persicum, Ferula gommusa, Tussilago farfara, Berberis khorasanica, Juniperus excelsa, Gentiana olivieri, Dracocephalum kotschyi, Drepanocaryum sewerzowii, Thymus transcaspicus, Ziziphora clinipodoidiodes, Colutea gifana, Cotoneaster suaris, Geum iranicum, Verbena officinalis*
LR	*Vincetoxicum pumilum, Achilla biberstiana, Artimisia ciniformis, Scorzonera stenocephala, Onosma kotschyi, Isatis gaube, Fumaria vaillantii, Hypericum perforatum, Menthe longifolia, Allium kopetdagaense, Allium altissimum, Eremurus spectalis, Hyacinthus trancaspicus, Astragalus branchypetalus, Astragalus kopetagi, Glycyrhizza glabra, Onobrychis kopetdaghensis, Polygonum hercanicum, Paliurus spina-chirsti, Ceracus chorassanica, Rubia tinctorum, Valeriana turkestanica,*
DD	*Bunium wolffi, Cousinia recurvata, Jurinea monocephala, Acantophyllum andersenii, Althea sycophylla*

EN: گونه‌های در خطر انقراض، VU: گیاهان آسیب پذیر، LR: گیاهان نسبتاً آسیب‌پذیر، DD: که اطلاعات کافی از شرایط آنها در دسترس نیست.

گیاهان جمع‌آوری شـده در درمان انواعی از بیماری‌های گوارشـی، تنفسـی، انگلی و قلبی اهمیت ویژه‌ای دارند؛ (جدول ۱) به‌نحوی که داروخانه‌ای گیاهی را در سـطح عرصـه‌های طبیعی منطقه تشکیل داده‌اند.

بحث و نتیجه‌گیری

حضور ۱۲۵ گونه متعلق به۳۳ تیره گیاهی در فلور منطقه مورد مطالعه نشان می‌دهد با وجود غالب بودن اقلیم نیمه‌خشک، منطقه شیروان به‌لحاظ فلور گیاهان دارویی غنا و تنوع نسبتا زیادی دارد. مطابق گزارش‌ها تعداد گونه‌های دارویی کشـور ۱۵۰۰ گونه برآورد شـده اسـت (Sefidkon, 2008) که حدود ۸ درصد آنها در منطقه شیروان می‌رویند. در تحقیقی مشابه‌اکبریان و همکاران (Akbarinia *et al.*, 2008)

[Downloaded from pec.gonbad.ac.ir on 2026-10-08]

در بررسی فلوریستیک گیاهان دارویی استان قزوین ۸۵ گونه دارویی که با وجود وسعت بیشتر منطقه مورد مطالعه آنها (۱۵۶۰۰۰۰ هکتار) غنای کمتری را نسبت به‌منطقه شیروان با وسعت کمتر (۴۰۰۰۰ هکتار) نشان می‌دهد. میردیلمی و همکاران (Mirdeylami *et al.*, 2011) ۸۶ گونه دارویی را در فلور منطقه خشک و نیمه‌خشک شمال شرق استان گلستان با وسعت ۲۴۰۰۰ هکتار و بارندگی سالانه ۳۳۲ میلی‌متر ثبت کردند. چنانچه غنا در واحد سطح را ملاک قرار دهیم، غنای نسبتا یکسانی با منطقه شیروان نشان می‌دهد. طی مطالعه ای در منطقه درکش خراسان شمالی که در ۱۲۰ کیلومتری غرب شیروان واقع است، تعداد ۱۴۰ گونه گزارش گردید (Aydani *et al.*, 2008). به‌نظر می‌رسد این غنای بیشتر ناشی از شرایط اقلیمی مساعدتر منطقه درکش (بارندگی سالانه ۵۰۲ میلی متر) نسبت به‌منطقه شیروان (بارندگی سالانه ۲۱۹ میلی‌متر) باشد.

غنی‌ترین تیره‌های گیاهی به‌ترتیب نعناعیان، کاسنی، پروانه واران، چتریان وگل‌سرخ بودند. در مطالعه آیدانی و همکاران (Aydani *et al.*, 2008)، زارع‌زاده و همکاران (Zarezade *et al.*, 2007)، صادقی و برجیان (Sadeghi and Borjian, 2010)، میردیلمی و همکاران (Mirdeylami *et al.*, 2011)، اکبری‌نیا و همکاران (Akbarinia *et al.*, 2008) نیز بیشترین گونه دارویی به‌این تیره‌ها اختصاص داشت. فراوانی تیره‌های نعناعیان، چتریان وگل‌سرخ که از مهمترین گیاهان اسانس‌دار به‌شمار می روند، اهمیت حفظ این ذخایر ژنتیکی و ممانعت از تخریب و بهره‌برداری بی‌رویه آنها را دوچندان می‌کند.

جنس‌های Artimisia، Acantophyllum، Stachys و Astragalus از فراوان‌ترین جنس‌های گیاهی در فلور منطقه به‌شمار می‌روند. این جنس‌های گیاهی از جنس‌های شاخص ناحیه ایران تورانی با تعداد زیادی گونه‌های بومزاد محسوب می‌شوند (Hedge and Wendelbo, 1978; Heshmati, 2007). همی‌کریپتوفیت‌ها و تروفیت‌ها معادل ۷۲ درصد اشکال زیستی منطقه را شامل شدند و ۲۸ درصد باقی‌مانده به‌ترتیب به‌کامفیت‌ها، ژئوفیت‌ها و فانروفیت‌ها اختصاص یافت. این نتایج با نتایج به‌دست آمده در مناطق مجاور مطابقت دارد (Keshtkar *et al.*, 2011; Taghipour *et al.*, 2008; Aydani *et al.*, 2008; Amiri and Jabbarzadeh, 2010). درصد بالای گیاهان همی‌کریپتوفیت که جوانه مولد رشد آنها طی زمستان با بقایای شاخ و برگ سال قبل یا برف پوشیده و حفاظت می‌شوند، نشان‌دهنده غالب بودن اقلیم سرد و کوهستانی در منطقه است (Archibold, 1995). از ویژگی‌های گیاهان تروفیت باید از کوتاه بودن فصل رشد آن‌ها و رویش در مناطقی با بارندگی‌های زمستانه و تابستان‌های گرم وخشک همچون منطقه مورد مطالعه نام برد (Solinska *et al.*, 1997). افزون بر این، فراوانی تروفیت‌ها به‌عنوان دومین فرم زیستی در منطقه می‌تواند با تخریب، قطع درختان و چرای مفرط رویشگاه‌های منطقه نیز مرتبط باشد (Ghollassi *et al.*, 2006; Yosefi, 2008). ژئوفیت‌ها به‌دلیل عدم تحمل شرایط آب هوایی خشک و نیمه‌خشک که در بیشتر مناطق شهرستان حاکم است، درصد پایینی دارند. از طرفی درصد پایین

[Downloaded from pec.gonbad.ac.ir on 2026-10-08]

فانروفیت‌ها نیز نشان می‌دهد که شرایط لازم برای استقرار پوشش درختی و درختچه‌ای فراهم نیست. با وجود این، پیمایش ارتفاعات شهرستان حاکی از حضور پایه‌های کوتاه ارس در بیشتر مناطق مورد نمونه برداری بود. این حضـور گویای آن اسـت که این گونه ارزشـمند درختی در گذشـته تراکم زیادی داشته اسـت که در حال حاضر در نتیجه قطع و تخریب، جمعیت آنها به‌اجتماعات پراکنده و تنک محدود شده اسـت. منطقه شـیروان به‌لحاظ جغرافیایی گیاهی در ناحیه ایران – تورانی واقع اسـت. تعلق بیش از ۶۵ درصدی انتشار گیاهان دارویی منطقه به‌ناحیه ایران- تورانی تاییدی بر این واقعیت است.

گزارش‌ها نشـان می دهد اسـتان خراسـان بزرگ (رضوی، شمالی و جنوبی) دارای ۱۱۴ گونه بومزاد است (Amiri and Jabbarzadeh, 2010)، بنابراین، منطقه مورد مطالعه با دارا بودن ۲۰ گونه دارویی بوم زاد حدود ۱۷/۵ درصـد از کل گونه‌های بومزاد اسـتان و ۱/۱ درصد از کل گونه‌های بومزاد ایران (۱۸۱۰ گونه) را شامل می‌شود (Jalili and Jamzad, 1999).

در فلور شـهرسـتان ۴۱ گونه در معرض تهدید مطابق معیارهای IUCN ثبت گردید که نشان‌دهنده تخریب وسـیع، برداشـت بی‌رویه گیاهان دارویی و چرای مفرط دام در سـطح عرصه‌های طبیعی منطقه است. جلیلی و جمزاد گزارش کردند که ۸۳ درصد گونه‌های آسیب‌پذیر و ۷۱ درصد گونه‌های در معرض انقراض ایران را گونه‌های علفی چندسـاله تشـکیل می‌دهند. در مطالعه حاضـر نیز بیشـتر گونه‌های در معرض تهدید از گونه‌های علفی چندساله بودند (جدول ۱).

به‌طورکلی، نتایج این تحقیق نشـان داد رویشـگاه‌های منطقه شیروان فلوری غنی از گیاهان دارویی دارد. بسیاری از این گیاهان به‌لحاظ خواص درمانی از اهمیت فراوانی برخوردار می‌باشند. اهلی‌کردن این گیاهان نه تنها می‌تواند نیاز صـنایع داورسـازی داخل را به‌مواد موثره طبیعی مرتفع سازد بلکه با کاهش فشار بهره‌برداری از خطر انقراض آنها نیز می‌کاهد.

منابع

Abbasi SH., Afsharzadeh S., Mohajeri A. 2012. Study of flora, life form and chorotypes of plant elements in pastoral region of Yahya Abad (Natanz). Journal of Plant Biology, 4 (11): 1-12. (In Persian).

Amiri M.S., Jabbarzadeh P. 2010. Floristic study of Zangelanlo watershed (Khorasan, Iran). Journal of Taxonomy and Biosystematics, 2 (5): 1-16. (In Persian).

Akbarinia A., Babakhanlu P., Mozafarian V. 2008. Floristic and phytosological studies of Gazvin medicinal plants. Pajouhesh and Sazandegi, 19 (72): 70-76. (In Persian).

Archibold O.W. 1995. Ecology of world Vegetation. Chapman and Hall, London.

[Downloaded from pec.gonbad.ac.ir on 2026-10-08]

Asadi M., Khatamsaz M., Masoumi A., Babakhanlu P. 1390-2002. Flora of Iran. Research Institute of Forest and Rangelands. (In Persian).

Aydani M., Ghahremaninejad F., Khavari Nejad R.A., Joharchi M.R. 2008. The investigation on Florestic, life form and chorotype of Medicinal plants of Darkesh area in Northern Khorasan province, Iran. Journal of Plant Science Research, 1 (8): 47-55. (In Persian).

Bagheri H., Adnanani S.M., Bashairi H. 2007. Identification and Ecological Investigation of Aromatic Plants in Goz Province. Iranian Journal of Medicinal and Aromatic Plants, 22 (2):161-168. (In Persian).

Ghahraman A. 1978-2001. The illustrated flora of Iran. Research Institute of Forest and Rangelands. Tehran. (In Persian).

Ghollassi SH., Jalili B., Bakhshi Khanikim G. 2006. Introducing flora and life forms of plants in west of Birjand. Pajouhesh and Sazandegi, 1 (73):65-73. (In Persian).

Hedge I.C., Wendelbo P. 1978. Patterns of distribution and endemism in Iran. Nots Royal Botanical Garden. Edinburgh, 1 (38): 441-464.

Heshmati G.A. 2007. Vegetation characteristics of four ecological zones of Iran. International Journal of Plant Production, 1 (2): 215-224. (In Persian).

Hooshidari F. 2009. Medicinal plants of Kurdistan province. Iranian Journal of Medicinal and Aromatic plants 25 (43):92-104. (In Persian).

Jalili A., Jamzad Z. 1999. Red Data Book of Iran. Research Institute of Forest and Rangelands, Tehran. (In Persian).

Karimian A. 2007. Studying of medicinal, aromatic, range and rare species in the Kalmand-Bahadaran protected area in Yazd province. Journal of Environmental Studies, 37 (1): 77-88. (In Persian).

Keshtkar H.R., Badrabadi H., Jabarzare A. 2011. Floristic studies and life forms of GhorKhood protected area. Iranian Journal of Biology, 24 (3): 421-431. (In Persian).

Mesdaghi M. 2002. Vegetation Description and Analysis. ACECR Mashhad branch press. (In Persian).

Mesdaghi M.2004. Management of Iran's rangelands. Imam Reza International University Press, Mashhad. (In Persian).

Mirdavoodi H., Babakhanlo P. 2008. Identification of medicinal plants of Markazi Province. Iranian Journal of Medicinal and Aromatic Plants, 23 (4): 544-559. (In Persian).

Mirdeylami S.Z., Heshmati Gh., Barani H. 2011. Environmental factors affecting ecological sites distribution of Kuchik rangeland, Marave Tappe. Iranian Journal of Rangeland Desert Research, 19 (2): 18-30. (In Persian).

Mirheydar H. 1994. Herbal Education. Daftar –e Nashr-e Farhang-e Islami Press. (In Persian).

Mozaffarian V. 2010. Dictionary of Iranian Plant Names. Farhang Moaser Publishers, Tehran. (In Persian).

[Downloaded from pec.gonbad.ac.ir on 2026-10-08]

Raunkiaer C. 1934. The life forms of plants and statistical plant geography. Clarendon Press, Oxford.

Rechinger K.H. 1963-2001. Flora Iranica. Academische Drucku. Verlagsanstalt, Graz. Lfg 1-175.

Sadeghi H., Borjian A. 2010. Medicinal plants of Cheshme Anjir, Shiraz. Iranian Journal of Plant Biology 7 (9): 75-96. (In Persian).

Sefidkon F. 2008. Strategic program of medicinal plant research. Research Institute of Forest and Rangelands. (In Persian).

Solinska G.B., Namura O.A., Symonides E. 1997.Long term dynamics of a relict forest in an urban area. Floristica et Geobotanica, 42 (2): 423-479.

Taghipour A., Mesdaghi M., Heshmati Gh.A., Rastgar S.H. 2008. The effect of environmental factors on distribution of range species in the Hazar jarib area of Behshaher, Iran. Journal of Agricultural science and Natural Resources, 15 (4): 59-72. (In Persian).

Takhtajan M. 1986. Floristic regions of the world. University of California Press, Berkeley.

Vaseghi P., Ejtehadi H., Zokaii M. 2008. Studying of floristic, vegetation, structure and chorology of plants in the Kalat Highlands of Gonabad, Khorasan Province, East of Iran. Journal of Sciences, Tarbiat Moallem University, 8 (1): 75-88. (In Persian).

Yousefi M. 2008. Flora of Iran. Payam-e-Noor Press. Isfahan, (In Persian).

Zarezadeh A., Rezaee M.B., Mirhosseini A., Shamszadeh M. 2007. Ecological investigation of some aromatic plants from Lamiaceae family in Yazd province. Iranian Journal of Medicinal and Aromatic Plants, 23 (3): 432-442. (In Persian).

Zargari A. 1991. Medicinal Plants. Tehran University Press. (In Persian).

Zohary M. 1973. Geobotanical Foundations of the Middle East. Vols. 1-2, Gustav Fischer Verlag, Stuttgart.

[Downloaded from pec.gonbad.ac.ir on 2026-10-08]